

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ

УДК 378.091.2:355.01(4)

DOI: 10.31652/2412-1142-2023-67-160-171

Івашкевич Євген Михайлович

аспірант,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,

м. Вінниця, Україна

ORCID ID 0000-0001-7666-0548

iem240377@gmail.com

КОМПОНЕНТИ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕЧНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ПЕДАГОГА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. У статті доведено необхідність вироблення нової концептуальної безпекової парадигми організації освітнього процесу з огляду на воєнний стан. Для кращого розуміння змісту понять «безпечний освітній процес», «культура безпечної поведінки» здійснено аналіз наукової літератури з питань безпеки та розкрито зміст терміну «безпека» стосовно існування та функціонування будь-якої складної системи і, насамперед, таких її соціальних видів, як цивілізація, суспільство, держава, шкільний колектив.

З урахуванням дефініцій раніше визначених понять «культура» та «безпека» сформульовано дефініцію поняття «культура безпечної професійної поведінки педагога».

На основі аналізу викликів, загроз, ризиків і небезпек, які все частіше виникають на території нашої держави під час воєнного стану, визначено структурні компоненти поняття «культура безпечної професійної поведінки педагога в умовах надзвичайних ситуацій». Основна ідея дослідження полягає в тому, що педагогу необхідно знати потенційні небезпеки від надзвичайних ситуацій, передбачати та розпізнавати небезпеки, а за можливості – їх уникати або хоч мінімізувати негативний вплив на учасників освітнього процесу завдяки професійній безпечній поведінці.

Зроблено висновок, що, користуючись можливостями навчального процесу та освіти загалом, ми не можемо створити загальної, глобальної безпеки. Але за допомогою навчальних закладів, використовуючи різні педагогічні технології, можна сформувати та розвинути культуру безпечної життєдіяльності у студентів університетів. Вплив на студентів педагогічних університетів, як на найвідоміший і найвідповідальніший у плані виховання культури безпечної поведінки прошарок населення, значно підніме рівень культури безпечної життєдіяльності учнів і суспільства в цілому.

Ключові слова: безпека, безпечний освітній процес, безпечне освітнє середовище, культура безпечної поведінки педагога, воєнний стан, надзвичайні ситуації.

1. ВСТУП

Події воєнного характеру, що відбуваються останніми роками в Україні та світі, спонукають до здійснення більш глибокого аналізу та зміни сприйняття безпекової парадигми, тобто системи понять і уявлень про безпеку в цілому, щодо механізмів і шляхів забезпечення безпеки людини, суспільства та держави в умовах сьогодення.

Безпека людини – це відсутність загроз життєво важливим інтересам людини: її життю, здоров'ю і добробуту. Безпека належить до базових людських потреб і є потребою дефіциту. Це означає, що доки людина не почувається безпечно, вона не може належним чином дбати про потреби вищого порядку – соціальні та духовні.

Нинішня реальність така, що люди все частіше опиняються в умовах надзвичайних ситуацій (НС) різного характеру: техногенні аварії та катастрофи; епідемії, повені та

землетруси; соціальні чи воєнні конфлікти. Тому, коли йдеться про безпечну поведінку людей в соціумі чи фахівця в певних умовах, то на перший план виступає необхідність виховання в них відповідної культури безпечної поведінки.

Постановка проблеми. Нині в Україні система освіти, як і все суспільство, функціонує в умовах воєнного стану, коли є загрози виникнення НС різного характеру (природного, техногенного, соціального, воєнного).

Педагогу необхідно знати потенційні небезпеки від НС, передбачати та розпізнавати небезпеки, а за можливості – їх уникати або хоч мінімізувати негативний вплив на учасників освітнього процесу. У разі виникнення НС необхідно діяти швидко, рішуче, професійно. Освіта має готувати учня до того, як діяти у світі, що змінюється. Світ турбулентний, а війна – це вже катастрофічні зміни в життєдіяльності. Вона кардинально змінює все, що люди знали, мали і цінували до того. Людина захищає себе, близьких, рідну країну. Коли є загроза для життя кожного, на перший план виходить потреба в безпеці. І педагоги мають бути готовими в умовах воєнного стану до організації безпечного освітнього процесу.

Попереднє планування та координація між педагогічними працівниками є важливими для ефективного реагування на воєнні події, стихійні лиха, техногенні катастрофи, особливо у випадку великомасштабних подій, і вимагають не лише навчання щодо готовності до НС, а й виховання в педагогів культури безпечної професійної поведінки в умовах НС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика безпечної поведінки в умовах НС за останні роки усе частіше присутня в державних документах [1; 2] і на науково-практичних конференціях, які проводяться під егідою МОН України та ДСНС України. Проблемі формування культури безпечної поведінки присвячені праці Д. Журбинського, С. Ісаєва, В. Мошкіна, А. Пашкова, А. Тарасенка. Формування культури безпеки життєдіяльності визначено соціально-педагогічною проблемою сучасної системи освіти України науковцями М. Бутиріною, В. Бабенко, Д. Бірюковим, М. Зоріною, Л. Кравченко, О. Мартюшевою, Ю. Скалецьким, Л. Яценко. Світовий досвід формування культури безпеки діяльності та можливість імплементації його в Україні проаналізовано А. Гавазою, О. Твердохліб [3; 4; 5; 6; 7 та ін.].

Реалії останніх років змушують посилити увагу науковців і практиків до організації безпечного освітнього процесу та безпечної поведінки учнів в НС. Більшість науковців розв'язання цієї проблеми пов'язують з викладанням у ЗВО дисциплін «Безпека життєдіяльності» (О. Белова, О. Богатов, Н. Волненко, О. Запорожець, Ю. Кулявець, В. Лапіна, В. Литвиненко) та «Цивільний захист» (Т. Віхтинська, С. Горденко, Д. Коломієць), а також з необхідністю проведення спеціальних просвітницьких заходів серед учасників освітнього процесу та зі створенням системи інформаційно-аналітичного забезпечення цивільного захисту України (О. Барило, К. Белікова) [8; 9; 10; 11; 12 та ін.].

На проблемі культури безпечної професійної поведінки в умовах НС зосереджують увагу багато провідних учених з безпеки життєдіяльності, зокрема В. Березуцький, О. Запорожець, В. Ярошевська та інші. Проте проблема формування в учасників освітнього процесу культури безпечної поведінки та життєдіяльності в умовах НС різного характеру, зокрема й спричинених війною, в Україні ще не стала предметом ґрунтовних наукових педагогічних досліджень.

Мета статті – продемонструвати необхідність вироблення нової концептуальної безпекової парадигми організації освітнього процесу та на основі аналізу викликів, загроз, ризиків і небезпек, які все частіше виникають на території нашої держави, й з урахуванням дефініцій раніше визначених понять «культура» та «безпека» сформулювати дефініцію та визначити структурні компоненти поняття «культура безпечної професійної поведінки педагога в умовах надзвичайних ситуацій».

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для кращого розуміння змісту понять «безпечний освітній процес», «культура безпечної поведінки» вважаємо за необхідне здійснити аналіз наукової літератури з питань безпеки та розкрити спочатку зміст терміну «безпека» стосовно існування та функціонування будь-якої складної системи і, насамперед, таких її соціальних видів, як цивілізація, суспільство, держава, шкільний колектив.

Питання безпеки впродовж сотень і тисяч років перебуває в центрі уваги багатьох науковців: філософів, істориків, правників, психологів. На проблему безпеки звертали увагу ще в античні часи. Проте тоді розуміння безпеки не виходило за рамки повсякденного і тлумачилося як відсутність небезпеки для людини. Саме із середніх віків у наш час прийшов методологічний підхід щодо визначення терміна «безпека» як стану спокою, який забезпечено певними заходами. Сучасний філософський зміст поняття «безпека» проаналізовано В. Горлинським, який визначає феномен безпеки як об'єкт аксіологічної рефлексії [13].

У сучасній українській науці домінує підхід, який тлумачить безпеку як «рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, держави, довкілля від реальних або потенційних загроз, що їх створюють антропогенні чи природні чинники» [14]. При цьому розрізняють воєнну, екологічну, економічну, інформаційну, пожежну політичну, продовольчу, радіаційну, соціальну, технічну, транспортну, фінансову, ядерну безпеку [15, с. 385].

У Законі України «Про національну безпеку України» *громадська безпека* як «захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз». Цим Законом передбачено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями [1].

У статті І. Коржа проаналізовано сучасні методологічні підходи до визначення поняття «безпека». Зазначається, що поняття «безпека» є різноплановим, воно позначає складне соціально-політичне явище, оскільки акумулює в собі багатогранну життєдіяльність, накопичений історичний досвід, зрештою, уподобання і культуру кожної людини (індивіда), суспільства, держави, загалом земної цивілізації. Автор виокремлює три наукові підходи до визначення поняття «безпека»: відсутність загроз системі; захищеність системи від наявних і ймовірних загроз; загрози існують завжди, вони негативно впливають на систему, однак вжиті заходи мінімізують їхній негативний вплив, що дає змогу системі функціонувати і розвиватися [16, с.68]. Сучасне трактування безпеки як «стану захищеності» конкретного соціального об'єкта (особи, суспільства, держави) позитивно сприймається політичними та науковими колами. Такий підхід враховується під час розроблення проєктів концепцій і законодавчих актів з питань безпеки в Україні [16, с.68].

Проте в сучасному суспільстві, яке характеризують різноманітні кризи (політичні, економічні, екологічні, воєнні), не може бути стану, коли відсутні будь-які загрози. Тому визначення безпеки потребує уточнення, зокрема й поняття «безпека освітнього процесу» й з урахуванням того, що в Україні наразі освіта функціонує в умовах воєнного стану.

Наголошуючи на необхідності реконцептуалізації поняття „безпека” в сучасному політико-політологічному дискурсі, український дослідник О. Полтораков зазначає, що хоч поняття „безпека” є міждисциплінарною категорією, синтетичним суспільствознавчим поняттям, але достатньо усталеного її визначення й досі не існує [17, с.20]. Крім того, погоджуємось із В. Кравченком, що академічна наука в Україні продовжує значною мірою перебувати під впливом оцінювальних підходів до висвітлення проблем, викликаних потребами державного та національного будівництва [6, с.138], і з висновком О. Габрієлян, що вітчизняний методологічний апарат та відповідна концептуально термінологічна база досліджень національної безпеки і суміжних сфер (міжнародної безпеки, політичної безпеки тощо) продовжує лише формуватися та позбуватися елементів ідеологічності та заангажованості [18, с.35].

Проте суспільно-політичний концепт безпеки останнім часом поширився зі сфери воєнно-політичної (переважно міжнародної) в суміжні соціально-гуманітарні галузі та сфери – соціологію, психологію, етнополітологію, культурологію, лінгвістику [19] тощо.

Незважаючи на те, що визначення безпеки людини є предметом численних дебатів, його перше, найчастіше цитоване використання було у Звіті про людський розвиток Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ООН) за 1994 рік [20]. У цьому звіті цілий розділ було присвячено новим вимірам людської безпеки. Заявлено, що безпека людини є універсальною; її компоненти взаємозалежні і базується на превентивних, а не реакційних заходах. Безпека людини визначена як система з семи ключових індивідуально центричних компонентів: економічну безпеку, продовольчу безпеку, безпеку охорони здоров'я, екологічну безпеку, особисту безпеку, безпеку громади та політичну безпеку. Було зроблено висновок, що світ вступає в нову еру, коли сама концепція безпеки має змінитися кардинально. Безпека має трактуватися як безпека людей, а не лише території. Безпека окремих людей, а не лише націй. Безпека через розвиток, а не через зброю. Безпека всіх людей усюди – у їхніх домівках, на їхніх роботах, на їхніх вулицях, у їхніх громадах, у їхньому оточенні [21].

Основним постулатом є висновок, що не можна захистити світ від воєн, якщо люди не будуть у безпеці у себе вдома, на своїх робочих місцях, у повсякденному житті. ООН розробила всеосяжну Концепцію безпеки людини, яка складається із семи основних категорій (компонентів): економічна безпека; продовольча безпека; безпека для здоров'я; екологічна безпека; особиста безпека; соціальна безпека; громадська і культурна безпека; політична безпека [21]. У реальному житті всі ці категорії тісно взаємопов'язані.

Отже, безпека людини – невід'ємна складова характеристика стратегічного напрямку людства, що визначений ООН як «сталий людський розвиток», який веде не лише до економічного, а й до соціального, культурного, духовного зростання, що сприяє гуманізації менталітету громадян і збагаченню позитивного загальнолюдського досвіду.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність організувати освітній процес в умовах НС призвела до поширення політико-філософської категорії „безпека” і в сферу педагогіки, де спостерігаємо використання понять «безпека освітнього процесу», «безпечне освітнє середовище», «культура безпечної поведінки», які насамперед пов'язані з поняттям «безпека людини» [22; 23; 24]. Аналіз літератури з питань безпеки освіти показав, що науковці пропонують школам мати комплексну систему управління безпекою, засновану на оцінці ризиків і визнанні безпеки учасників освітнього процесу основною цінністю. Передбачено, що така система в поєднанні з ефективним управлінням призведе до безпечнішого шкільного середовища [24].

Згідно з дослідженнями П. Йоріо (США), Д. Едвардса (Австралія) і Д. Хоневельда (Нідерланди), на суб'єктивну перспективу індивіда щодо безпеки також впливає національна культура разом з інституціоналізованими цінностями, які створюють соціально сконструйовану структуру для того, що місцево вважається значущим і раціональним [23]. Автори статті [22] описали, як культурне середовище може вплинути на думку учнів про безпеку, що можна зробити, щоб зробити атмосферу в школі безпечнішою, і яка роль у цьому вчителів і учнів. Зокрема, у їхній статті порівнюються погляди польських і в'єтнамських учнів на безпеку в школі і зроблено висновок, що для того, щоб навколишнє середовище було безпечним, у шкільному колективі потрібна атмосфера довіри. Лідерські навички вчителів сприяють організаційній культурі безпеки та безпечній атмосфері [22].

Здійснений нами аналіз досліджень українських науковців показав, що поняття «культура безпечної поведінки фахівця» пройшло складний шлях становлення. Для її позначення як об'єкта та предмета свого дослідження науковці використовували різні словосполучення, а саме:

– *культура безпеки* (Ю. Скалецький, О. Кузьменко, О. Мартюшева, О. Пуляк, Л. Романів, Л. Яценко та ін.);

– *культура безпеки життєдіяльності* або *культура безпечної життєдіяльності* (М. Бутиріна, В. Бабенко, О. Запорожець, М. Зоріна, С. Ісаєв, Л. Кравченко, Т. Петухова та ін.);

– *культура безпеки праці* (О. Горностаї, Н. Кулалаєва, О. Мірус та ін.)

– *культура безпечної поведінки* (О. Кузнєцова, О. Удалова та ін.).

Поняття «культура безпеки» вперше з'явилося в процесі аналізу причин і наслідків Чорнобильської аварії, здійсненого Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ). Поступово цей термін почали розповсюджувати на всі сфери людської діяльності та застосовувати як до окремої людини, так і до суспільства в цілому [3, с.34].

Культуру безпеки як ключову категорію нової гуманітарної парадигми ХХІ століття визначаємо на основі аналізу викликів, загроз, ризиків і небезпек для національної мети, соціального ідеалу, основних цінностей і життєво важливих інтересів суспільства. Становлення та динаміку культури безпеки вважаємо за доцільне розкрити у взаємодії феномена безпеки та середовища безпеки через соціальні механізми адаптації до внутрішніх і зовнішніх змін.

У науковій літературі культура безпеки визначена як рівень розвитку людини і суспільства, для якого характерним є забезпечення безпеки життєдіяльності в системі особистісних і соціальних цінностей, безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах НС; як рівень захищеності від загроз і небезпек в усіх сферах життєдіяльності.

Визначаючи культуру безпеки умовою сталого розвитку суспільства, українські дослідники Д. Журбинський і А. Тарасенко на основі здійсненого аналізу ситуації в сфері безпеки, що склалася в Україні під впливом сучасних динамічних процесів, вказують на основні проблемні питання, які пов'язані зі зниженням рівня культури безпеки громадян в Україні [4, с.47]. Науковці пов'язують таке зниження з різким зростанням ризиків виникнення НС природного, техногенного і соціально-політичного походження. Оскільки сучасна освіта в галузі безпеки життєдіяльності спрямована на одержання фундаментальних знань, умінь і навичок, формування поглядів, цінностей і поведінки людини, то, на думку дослідників, дисципліни з безпеки у закладах вищої освіти України є вкрай важливою та необхідною складовою освітнього процесу. Автори в своїй статті пропонують шляхи формування нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, тобто формування цілісної культури безпеки в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця [4, с.51].

Науковці також наголошують, що низький рівень культури безпеки є основною причиною загострення проблем навколишнього середовища, що ставить під загрозу екологічну рівновагу та здоров'я нації [7, с. 5]. Вони зазначають, що необхідно розглянути можливість запровадження навчального модулю курсу з культури безпеки у програмі навчальної дисципліни «Основи безпеки життєдіяльності» у системі професійної освіти. У праці Л. Романів культура безпеки визначена як складова базової культури особистості [25, с.239].

Трактуючи саме поняття «культура безпечної життєдіяльності», слід спиратися на зміст таких понять як культурне суспільство, його безпечне проживання, на загальнофілософське уявлення про мир. При визначенні поняття «культура безпечної життєдіяльності» акцентують увагу на тому, що оцінювати рівень культури потрібно не тільки для практичної діяльності, а й для людини, суспільства, оскільки «культура безпечної життєдіяльності» зберігає, втілює в собі величезний багатовіковий досвід народу.

На думку українського дослідника О. Запорожця, в словосполученні «культура безпечної життєдіяльності» закріплено три ознаки явища: «родовий – культура безпеки життєдіяльності виступає як частина загальної культури людини та обов'язкова складова професійної культури; діяльнісний – культура визначається як робота людської свідомості та результат діяльності особистості; видовий – культура безпеки життєдіяльності особистості має відношення до безпеки людини і суспільства» [9].

Цілковитою вважаємо думку О. Запорожця, що формування культури безпеки життєдіяльності особистості має передбачати взаємозалежне розв'язування завдання виховання у членів суспільства мотивації до безпечної поведінки [9]. Культура безпечної життєдіяльності, на думку науковця, містить низку додаткових компонентів, які необхідно враховувати як педагогічні умови її формування: «мотивація поведінки і діяльності; досвід самовдосконалення особистості; готовність до безпечної життєдіяльності»[9].

Отже, для людини, яка володіє культурою безпеки життєдіяльності, характерні адекватні ситуації прояви поведінки, свідомості та діяльності в усіх сферах суспільного життя.

Проте рівень безпеки життя і діяльності людини визначають різні зовнішні і внутрішні фактори:

- соціальні умови життя людини, що обумовлюють ступінь її забезпеченості в охороні здоров'я, культурі, захищеності дитинства, старості, працевдатності тощо;
- екологічні умови, що визначають рівень захищеності від впливу несприятливих екологічних факторів на здоров'я та перспективи подальшого життя;
- правові умови, що визначають рівень захищеності прав, свобод і обов'язків людини і держави;
- матеріально-економічні умови, що обумовлюють ступінь захищеності людини від злиднів, задоволення нормальних потреб у їжі, одязі, житлі та ін.;
- рівень освіченості, готовність людини до безпечного способу життя та діяльності [9].

У постанові Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1993 р. № 733 “Про створення Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення” вказано, що знання кожної людини, необхідні для забезпечення безпеки, повинні базуватися на чітких уявленнях про процеси, що відбуваються у складних системах, які містять велику кількість природних, соціальних і техногенних компонентів, та усвідомленні особистої відповідальності за результати своєї життєдіяльності [2].

Виходячи з цього, М. Зоріна складовими культури безпеки життєдіяльності визначає такі:

- на індивідуальному рівні – світогляд, норми поведінки, індивідуальні цінності і підготовленість людини у сфері безпеки життєдіяльності;
- на колективному рівні – корпоративні цінності, професійна етика та мораль, підготовленість персоналу у сфері безпеки;
- на суспільному рівні – традиції безпечної поведінки, суспільні цінності, підготовленість всього населення у сфері безпеки життєдіяльності [5, с.152].

На основі здійснених теоретичних досліджень М. Бутиріна та В. Бабенко виявили, що в процесі формування людини під впливом соціальних, педагогічних та інших чинників зазвичай реалізуються три основні рівні сформованості культури безпеки життєдіяльності у студентів:

- 1) низький рівень, для якого характерні дві протилежні тенденції у поведінці особистості: або схильність до саморуйнування або завищене прагнення до безпеки;
- 2) достатній рівень, для якого характерне прагнення студента до забезпечення своєї особистої безпеки, безпеки інших людей;
- 3) високий рівень, для якого характерне вміння підвищувати мотивацію до раціонального подолання можливих небезпек, формувати культуру безпеки життєдіяльності в інших людей під впливом виховання [3, с.37].

І тут ми цілком поділяємо думку авторів, що студенти педагогічних закладів вищої освіти повинні володіти культурою безпеки життєдіяльності на високому рівні для можливості самостійно формувати в учнів мотивацію до оволодіння знаннями та вміннями безпечної поведінки у побуті, соціумі та на практичних роботах [3, с.38].

Культура безпеки праці формується з дитинства і роль учителя в цьому процесі надзвичайно важлива. Майбутнє кожної країни значною мірою залежить від учителя, оскільки він навчає і виховує молоде покоління. Але в сучасних реаліях в Україні саме від учителя

значною мірою залежить і безпека освітнього процесу. Від рівня його культури безпечної професійної діяльності в умовах НС залежить не лише рівень знань учнів з питань безпеки життєдіяльності, а часто – їхнє життя та здоров'я. Тому є необхідність виховання в майбутніх педагогів культури безпечної професійної поведінки в умовах НС.

Коли йдеться про культуру безпечної поведінки, то розуміють поведінку в певному середовищі (природі, побуті, громадських місцях, транспорті, соціальних меражах тощо). У переважній більшості наукових досліджень йдеться про виховання особистості, яка буде здатна уникати небезпек, або про підготовку фахівця, здатного безпечно виконувати свою професійну діяльність. Формування культури безпеки життєдіяльності особистості, на думку О. Запорожець, має передбачати завдання виховання у членів соціуму мотивації до безпечної поведінки [9].

Проте в сучасних реаліях, у яких живе Україна, однієї мотивації замало. Тому нам більше імпонує твердження А. Савченко, що необхідною умовою досягнення сформованості культури безпеки життєдіяльності людини є, насамперед, компетентність у галузі небезпек і способів захисту від них. Ми цілком поділяємо думку автора, що важливими є освіта і професійна підготовка студентів, неперервна освіта, у процесі якої майбутній фахівець повинен не просто навчатися основ безпеки життєдіяльності, а усвідомити необхідність бути частиною системи безпечної життєдіяльності, виховувати в собі основи культурної безпечної поведінки, тобто сформувати особистісну культуру безпечної життєдіяльності та професійної поведінки в НС різного характеру [26, с.372].

Поняттю «культура безпечної професійної поведінки педагога в умовах надзвичайних ситуацій» спробуємо дати визначення на основі аналізу викликів, загроз, ризиків і небезпек, які все частіше виникають на території нашої держави, та з урахуванням дефініцій раніше визначених понять «культура» та «безпека».

Культура є складним динамічним утворенням, яке має соціальну природу, проявляється в соціальних відносинах і напрямках створення, засвоєння, збереження та розповсюдження предметів, ідей і цінностей, які забезпечують взаєморозуміння людей у різних соціальних ситуаціях. Між культурою суспільства, соціальної групи й окремої особистості, на думку українських філософів, є як співпадіння, так і відмінності [27]. Культура – це система суспільнозначущих зразків раціональності повсякденного життя людей (ритуали та звичаї), які виражають як національний характер, так і дух самого народу [27, с.183]. Отже, культура є системою цінностей, уявлень про світ і правила поведінки, загальні для людей, які пов'язані певним способом життя. Культура організує людське життя і в певній мірі регулює поведінку людей. Культурі навчаються, культура формується, тому що культура – це система механізмів, які регулюють правила, рецепти, інструкції, які слугують для управління людиною й суспільством. Без культури людина була б повністю дезорієнтованою, поведінка людини практично не управлялася б і зводилася до спонтанних і беззмістовних вчинків [27, с.184].

У контексті нашого дослідження звертаємо увагу на думку М. Зоріної, яка пропонує розглядати поняття культури безпеки життєдіяльності представників певної професійної групи (фахівців) як таке, що має власну специфіку та складається з трьох компонентів (культури, професійної культури та спеціальних знань, умінь і навичок), котрі становлять безпеку майбутньої професії і визначають її сутнісні характеристики. М. Зоріна вважає, що культура безпеки життєдіяльності фахівця – це сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, що відображає його відносини з професійним середовищем і містить такий вимір безпеки, який пов'язаний і зумовлений безпосередньо професією (професійною діяльністю) [5, с.150]. Отже, культуру безпеки життєдіяльності майбутнього фахівця визначаємо як структурний компонент його базової культури і як обов'язкову складову його професійної культури, що формується в процесі професійної підготовки.

Коли йдеться про вчителя, який працює в нормальних умовах організації освітнього процесу, то зазвичай ні йому, ні учням нічого не загрожує. Традиційно педагог був

зобов'язаний дотримуватись загальних правил безпеки життєдіяльності (у побуті, на дорогах, на водоймах, у лісі тощо) і вчити таких правил своїх учнів. Проте в умовах НС різного характеру, які можуть виникнути неочікувано або потім ще й тривати певний час, від поведінки педагога може залежати здоров'я та життя учнів. Тому культура безпечної професійної поведінки вчителя також має свою специфіку.

Культура безпечної професійної поведінки педагога – це його реакція на загрози учасникам освітнього процесу, що виникли або можуть виникнути внаслідок НС.

Враховуючи частоту виникнення НС різного характеру в сучасних реаліях життєдіяльності суспільства, їх вплив на перебіг освітнього процесу та відповідальність учителя за здоров'я та життя учнів, які перебувають у школі, даємо таке визначення: *культура безпечної професійної поведінки педагога в умовах надзвичайних ситуацій* – це інтегрована професійно-особистісна характеристика, яка є сукупністю емоційної стійкості, що забезпечується прагненням до безпеки, відповідних знань з безпеки життєдіяльності і зразків поведінки, що все разом забезпечує педагогу здатність у професійному середовищі здійснити оцінювання рівня небезпеки, швидко й адекватно зреагувати на НС та мінімізувати ризики і загрози для учнів.

В умовах НС усі учасники освітнього процесу переживають стрес і тривогу. Проте відчуття дітей підсилені тим, що вони не завжди розуміють, що відбувається. Тому психологи радять перемістити фокус уваги з академічних успіхів на підтримку і нормалізацію психічного стану учнів. Для цього вчитель має бути підготовленим. Насамперед, йому має бути притаманна психологічна стійкість – це здатність людини чинити якісний опір негативним зовнішнім впливам і стресам, а також відновлюватися після криз та успішно розвиватися в обставинах, які швидко змінюються. Таку здатність учитель має бути готовим формувати й в учнів. Тобто йдеться про *психологічний компонент культури безпечної професійної поведінки педагога в НС*.

Перше завдання вчителя в умовах НС – надання емоційної підтримки учням з метою відновити їхній психологічний стан безпеки після початкового шоку. Друге завдання педагога – надання інформації, щоб допомогти учням розібратися в тому, що відбувається. Бажано надати точну інформацію про конкретний вид НС; розповісти про схожі НС, які відбувались раніше в інших місцях; пояснити учням, чому взагалі відбуваються подібні події; дати школярам можливість сформуванню та висловити власну думку. Стосовно надання учням точної інформації про НС, то перед учителем виникає проблема: як з величезного обсягу відповідної інформації у ЗМІ про конкретну НС відібрати релевантну, доступну, правдиву й нешкідливу для психіки учнів.

Основою культури безпечної поведінки є знання про правила поведінки в умовах НС. Надзвичайні ситуації руйнують нормальне життя дітей. Для учнів НС – це часто незнайома та ворожа реальність, яка зруйнувала відчуття безпеки, яким вони насолоджувалися в школі. Тому необхідні якісні освітні ініціативи, щоб пом'якшити ці обставини, надати знання про небезпеки нового середовища і сформуванню в учнів необхідні навички виживання в нових умовах.

До таких ініціатив відносимо розроблення методик формування обізнаності про правила поведінки в умовах НС, зокрема й про протипіхотні міни, життя та виживання на окупованих чи небезпечних територіях, правил поведінки під час повітряних тривог тощо. Ізраїльські науковці, досліджуючи проблеми організації освіти за часів війни і терору, вказують ще й на необхідність надати огляд майбутнім учителям інтелектуальних і духовних варіантів різних НС воєнного характеру, щоб вони могли пояснити учням причини існування терору та насильства в нашому суспільстві [28]. Тому в учителів необхідно сформуванню *педагогічний компонент культури безпечної професійної поведінки педагога в НС*.

Державна служба якості освіти розробила рекомендації, які допоможуть директору школи організувати безпечне освітнє середовище і в очному, і в дистанційному, і у змішаному форматі навчання, а також більш ефективно змінювати формати залежно від безпекової ситуації. За інформацією Міністерства освіти і науки України, станом на

18 серпня 2022 року від бомбардувань та обстрілів пошкоджень зазнали 2300 закладів освіти, з них 286 зруйновані повністю. Цілком слушним є припущення, що під час військових дій та ще тривалий час після їх закінчення заклади освіти в Україні працюватимуть у нових для себе вимогах до безпечного освітнього середовища [29]. Проте вважаємо, що хоч облаштування укриттів та організація безпечного освітнього простору у школі – одне з найважливіших завдань для директора, але безпека учнів в таких умовах залежатиме й від професійної поведінки кожного педагога.

Оскільки безпека освітнього процесу та формування культури безпечної поведінки учнів в НС значною мірою залежать від учителів, то саме в педагогічних ЗВО потрібно осучаснити методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти, оновити зміст відповідних навчальних дисциплін і мають бути реалізовані спеціальні організаційно-педагогічні умови формування в майбутніх учителів культури безпеки професійної діяльності в НС, зокрема й під час воєнного стану та в повоєнний час.

Для швидкого й правильного реагування на НС, яка відбулась під час освітнього процесу, учитель має бути обізнаним із технологіями та засобами захисту та мінімізації негативного впливу наслідків НС, зокрема й володіти навичками надання домедичної допомоги. Тому третім необхідним компонентом культури безпечної професійної поведінки педагога в НС визначаємо *технологічний компонент*.

На рівні повсякденної свідомості проявом культури безпечної професійної поведінки педагога в умовах НС можна звести до п'яти необхідних складових (рис.1).

Рис. 1. Складові прояву культури безпечної професійної поведінки педагога в умовах НС

Тому критеріями сформованості культури безпечної професійної поведінки педагога в НС можуть бути: мотиваційний, знаннєвий, поведінковий.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Користуючись можливостями навчального процесу та освіти загалом, ми не можемо створити загальної, глобальної безпеки. Але за допомогою навчальних закладів, використовуючи різні педагогічні технології, можна сформуванати та розвинути культуру безпечної життєдіяльності у студентів університетів. Вплив на студентів педагогічних університетів, як на найсвідоміший і найвідповідальніший у плані виховання культури безпечної поведінки прошарок населення, значно підніме рівень культури безпечної життєдіяльності учнів і суспільства в цілому. Тому до подальших напрямів дослідження відносимо розроблення технологій і методик виховання культури безпечної поведінки майбутніх учителів та визначення критеріїв і показників її сформованості в студентів педагогічних університетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Закон України «Про національну безпеку» : від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
- [2] Постанова КМ України від 26.06.2013 р. № 444 «Про затвердження порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text>
- [3] Бутиріна М. В., Бабенко В. О. Формування культури безпеки життєдіяльності як соціально-педагогічна проблема сучасної системи освіти України. Педагогічні науки. 2014. Вип.119. С.33-40.
- [4] Журбинський Д., Тарасенко А. Культура безпеки як система знань та умова сталого розвитку суспільства. Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, 2018. (17), С.47-52.
- [5] Зоріна М. О. До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2010. № 8. С. 149-153.
- [6] Кравченко Л. В. Психолого-педагогічна основа формування культури безпеки життєдіяльності студентів педагогічного ВНЗ. URL: http://gnpu.edu.ua/files/VIDANNIY/Visnik_19/V19_20_25.pdf
- [7] Скалецький Ю. М., Бірюков Д. С., Мартюшева О. О., Яценко Л. Д. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні. 2012. 17 с.
- [8] Белікова К. Г. Теоретико-методологічні засади функціонування та розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення цивільного захисту України. Дис... д-ра наук держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2021. 504 с.
- [9] Запорожець О. І. Безпека життєдіяльності URL: http://pidruchniki.ws/1584072050807/zhd/bezpeka_zhitty_edyalnosti_zaporozhets_oi
- [10] Коломієць А. М., Жовнич О. В., Коломієць Д. І., Івашкевич Є. М. Актуалізація навичок педагога, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2022. Вип. 65. С. 147-155.
- [11] Коломієць Д. І., Гречка В. М. Нові завдання дисципліни «Цивільний захист» у підготовці майбутніх учителів. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2021. №65. С.76-81.
- [12] Коломієць Д. І., Івашкевич В. М., Грицак А. В., Добринський В. С., Хомік О. М. Необхідність вивчення європейського досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та в післявоєнний час. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2022. Том. 1. С. 164-168.
- [13] Горлинський В. В. Феномен безпеки як об'єкт аксіологічної рефлексії. Мультиверсум. Філософський альманах. Київ : Центр духовної культури, 2004. № 40.
- [14] Національна безпека України: історія і сучасність: Монографія / Н. П. Маслово-Лисичкина, О. С. Бодрук, В. О. Врадій, та ін. К.: Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України, 1993. 347 с.
- [15] Енциклопедія сучасної України. К., 2003. Т. 2.
- [16] Корж І. Безпека: методологічні підходи до поняття. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2019. С.68-72.
- [17] Полтораков О. Реконцептуалізація поняття „безпека” в сучасному політико-політологічному дискурсі. Політичний менеджмент. 2009. №5. С.19-28.
- [18] Габриелян О. А. О развитии и преподавании политической науки в Украине. Политическая наука в Украине: становление и перспективы. 2002. С.6 - 17.
- [19] Косевцов В. О. Національна безпека України: теорія, реальність, прогноз. – К.: Центр міжнар. безпеки та стратег. студій, 2000.
- [20] United Nations (UN) (1994) United Nations Development Report, New York: United Nations Development Programme. 1994. URL: <https://www.undp.org/publications/human-development-report-1994>
- [21] United Nations (UN) (2004). Yearbook of the United Nations 2004. URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210545860>
- [22] Domalewska D., Gawlik-Kobylińska M., Yen P.H., Webb R.K., Thiparasuparat N. On safe space in education: a Polish-Vietnamese comparative study. *Journal of Human Security*, 2021. vol. 17(1), P.35-45.
- [23] Yorio P. L., Edwards J., Hoeneveld D. Safety culture across cultures. *Safety Science*. 2019. Volume 120, P. 402-410.
- [24] Savolainen T. A safe learning environment from the perspective of Laurea University of applied sciences safety, security and risk management students and staff. *Heliyon*. 2023. Volume 9, Issue 3., P.128-136.
- [25] Романів Л. Культура безпеки, як складова базової культури особистості. Молодий вчений. № 3.1 (43.1). 2017. С. 238 – 241.
- [26] Савченко А. Г. Формування культури безпеки сучасної студентської молоді у закладах вищої освіти. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14927/1/133.pdf>
- [27] Воропаєв В. Г. Культура як предмет соціально-філософського дискурсу. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2012. №51. С. 178-192.

- [28] Israel Bar-Yehuda Idalovichi. The Problematic of Teaching History and Moral Education in Times of War and Terror. Conference: The Fourth International Conference on Teacher Education - Teacher Education as a Social Mission: A Key to the Future. 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/298972221_
- [29] Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки. URL: <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/>

COMPONENTS OF A CULTURE OF SAFE PROFESSIONAL BEHAVIOR OF A TEACHER IN EMERGENCY SITUATIONS

Ivashkevych Yevgen Mykhailovych

Doctoral Student Vinnytsia Mykhailo Kotsubynskyi

State Pedagogical University,

Vinnytsia, Ukraine

ORCID ID 0000-0001-7666-0548

iem240377@gmail.com

Abstract. The article proves the necessity of developing a new conceptual security paradigm for the organization of the educational process during martial law. The author revealed the meaning of the term "safety" in relation to the existence and functioning of any complex system and its social types, such as civilization, society, the state, and the school community. For a better understanding of the meaning of the concepts "safe educational process", "culture of safe behavior", an analysis of scientific literature on safety issues was carried out.

Taking into account the definitions of the previously defined concepts "culture" and "safety", the author formulated the definition of the concept "culture of safe professional behavior of a teacher".

Based on the analysis of challenges, threats, risks and dangers that are increasingly occurring on the territory of our state during the wartime, the structural components of the concept "the culture of a teacher's safe professional behavior in emergency situations" have been determined. The main idea of the study is that the teacher needs to know the potential dangers from emergency situations, to predict and recognize the dangers. The teacher must be able to avoid or at least minimize their negative impact on the educational process participants due to professional safe behavior.

The article concludes that, using only the means of the educational process and education in general, we cannot create general global security. But with the help of educational institutions, using various pedagogical technologies, it is possible to form and develop a culture of safe behavior among university students. The author puts forward the assumption that education of the pedagogical university students in the culture of safe professional behavior in emergency situations will significantly raise the level of the safe behavior activity culture of both the students and society as a whole.

Key words: safety, safe educational process, safe educational environment, culture of safe teacher behavior, martial law, emergency situations.

References (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Law of Ukraine "On National Security": dated June 21, 2018 No. 2469-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. No. 31. Art. 241.
- [2] Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 26, 2013 No. 444 "On approval of the procedure for training the population in emergency situations" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text>
- [3] Butyrina M. V., Babenko V. O. Formuvannya kul'tury bezpeky zhyttyediyal'nosti yak sotsial'no-pedahohichna problema suchasnoyi systemy osvity Ukrayiny [Formation of the culture of life safety as a socio-pedagogical problem of the modern education system of Ukraine]. Pedagogical sciences. 2014. Issue 119. P.33-40.
- [4] Zhurbynskyi D., A. Tarasenko. Kul'tura bezpeky yak systema znan' ta umova staloho rozvytku suspil'stva. [Safety culture as a knowledge system and a condition for sustainable development of society]. Bulletin of the Lviv State University of Life Safety, 2018. (17), pp. 47-52.
- [5] Zorina M. O. Do problemy vyznachennya aktual'nosti y osoblyvostey formuvannya kul'tury bezpeky zhyttyediyal'nosti.[To the problem of determining the relevance and features of the formation of a culture of life safety]. Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools. 2010. No. 8. P. 149-153.
- [6] Kravchenko L. V. Psykholoho-pedahohichna osnova formuvannya kultury bezpeky zhyttyediyalnosti studentiv pedahohichnoho VNZ. [Psychological-pedagogical basis of formation of the culture of safety of life activities of students of a pedagogical university]. URL: http://gnpu.edu.ua/files/VIDANNIY/Visnik_19/V19_20_25.pdf
- [7] Skaletskyi Yu. M., Biryukov D. S., Martyusheva O. O., Yatsenko L. D. Problemy vprovadzhennya kultury bezpeky v Ukrayini.[Problems of safety culture implementation in Ukraine]. 2012. 17 p.

- [8] Belikova K. G. eoretyko-metodolohichni zasady funktsionuvannya ta rozvytku systemy informatsiyno-analitychnoho zabezpechennya tsyvil'noho zakhystu Ukrainy. [Theoretical and methodological principles of functioning and development of the system of information and analytical support of civil defense of Ukraine]. Diss... Dr. of Sciences of the state. example : 25.00.02. Kyiv, 2021. 504 p.
- [9] Zaporozhets O. I. Bezpeka zhyttyedyial'nosti [Life safety]. URL: http://pidruchniki.ws/1584072050807/zhd/bezpeka_zhyttyedyialnosti_zaporozhets_oi
- [10] Kolomiets A. M., Zhovnych O. V., Kolomiets D. I., Ivashkevich E. M. Aktualizatsiya navychok pedahoha, shcho neobkhidni dlya orhanizatsiyi osvith'oho protsesu v umovakh nadzvychaynykh sytuatsiy. [Updating the teacher's skills necessary for the organization of the educational process in emergency situations]. Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems. 2022. Issue 65. P. 147-155.
- [11] Kolomiets D. I., Grechka V. M. Novi zavdannya dystsypliny «Tsyvil'nyy zakhyst» u pidhotovtsi maybutnikh uchyteliv. [New tasks of the discipline "Civil Defense" in the training of future teachers]. Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology. 2021. No. 65. P. 76-81.
- [12] Kolomiets D. I., Ivashkevich V. M., Hrytsak A. V., Dobrynskyi V. S., Khomik O. M. Neobkhidnist' vyvchennya yevropeys'koho dosvidu orhanizatsiyi osvith'oho protsesu v umovakh voyennoho stanu ta v pislyavoyennyi chas. [The need to study the European experience of organizing the educational process in the conditions of martial law and in the post-war period]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects. 2022. Vol. 1. P. 164-168.
- [13] Gorlynsky V. V. Fenomen bezpeky yak ob'yekt aksiolohichnoyi refleksiyyi. [The phenomenon of security as an object of axiological reflection]. Multiverse. Philosophical almanac. 2004. No. 40.
- [14] Natsional'na bezpeka Ukrainy: istoriya i suchasnist': Monohrafiya. [National security of Ukraine: history and modernity]: Monograph / N. P. Maslova-Lysyckina, O. S. Bodruk, V. O. Vradiy, and others. K.: 1993. 347 p.
- [15] Entsyklopediya suchasnoyi Ukrainy. [Encyclopedia of modern Ukraine]. K., 2003. Vol. 2.
- [16] Korzh I. Bezpeka: medotolohichni pidkhody do ponyattya. [Security: methodological approaches to the concept]. National Law Journal: Theory and Practice. 2019. P.68-72.
- [17] Poltorakov O. Rekontseptualizatsiya ponyattya „bezpeka” v suchasnomu polityko-politolohichnomu dyskursi. [Reconceptualization of the concept of "security" in modern political and political science discourse]. Political management. 2009. No. 5. P.19-28.
- [18] Gabrielyan O. A. O razvitiii i prepodavanii politicheskoy nauki v Ukraine. [On the development and teaching of political science in Ukraine]. Political science in Ukraine: status and prospects. 2002. P.6 - 17.
- [19] Kosevtsov V. O. Natsional'na bezpeka Ukrainy: teoriya, real'nist', prohnoz. [National security of Ukraine: theory, reality, forecast]. - K. : Center for International Security and Strategic Studies, 2000.
- [20] United Nations (UN) (1994) United Nations Development Report, New York: United Nations Development Programme. 1994. URL: <https://www.undp.org/publications/human-development-report-1994>
- [21] United Nations (UN) (2004). Yearbook of the United Nations 2004. URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210545860>
- [22] Domalewska D., Gawlik-Kobylińska M., Yen P.H., Webb R.K., Thiparasuparat N. On safe space in education: a Polish-Vietnamese comparative study. Journal of Human Security, 2021. vol. 17(1), P.35-45.
- [23] Yorio P. L. , Edwards J., Hoeneveld D. Safety culture across cultures. Safety Science. 2019. Volume 120, P. 402-410.
- [24] Savolainen T. A safe learning environment from the perspective of Laurea University of applied sciences safety, security and risk management students and staff. Heliyon. 2023. Volume 9, Issue 3., P.128-136.
- [25] Romaniv L. Kul'tura bezpeky, yak skladova bazovoyi kul'tury osobystosti. [Safety culture as a component of basic personality culture]. A young scientist. No. 3.1 (43.1). 2017. P. 238 – 241.
- [26] Savchenko A. G. Formuvannya kul'tury bezpeky suchasnoyi student-s'koyi molodi u zakladakh vyshchoyi osvity. [Formation of safety culture of modern student youth in institutions of higher education]. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14927/1/133.pdf>
- [27] Voropaev V. G. Kul'tura yak predmet sotsial'no-filosofsk'oho dyskursu. [Culture as a subject of socio-philosophical discourse]. Humanitarian Bulletin ZDIA. 2012. No. 51. P. 178-192.
- [28] Israel Bar-Yehuda Idalovichi. The Problematic of Teaching History and Moral Education in Times of War and Terror. Conference: The Fourth International Conference on Teacher Education - Teacher Education as a Social Mission: A Key to the Future. 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/298972221_Bezpechne-osvitnye-seredovishche-novi-vymiry-bezpeky.
- [29] [Safe educational environment: new dimensions of security]. URL: <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/>